

שיעורים בכללי התלמוד

שיעור 7 – חסורי מחסרא

1. כללי הגמרא (על הליכות עולם ש"ב פ"ב אות יד)

ויש לתמוה למה היה החסרון במשנה שהוצרך לומר בקצת מקומות חסורי מחסרא וה"ק, ולמה לא שנאה כתקנה? ונ"ל שהטעם מפני שכשהיו שונים על פה גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות ולא רצה רבי לכתוב אלא כלשון שהייתה שגורה בפי רוב התלמידים, על דרך משנה לא זזה ממקומה וסמך על המעיין שיבין החסרון ויגיה.

2. השל"ה הקדוש (כללי התלמוד, כלל למד אות רה - רח)

ידוע שהדבר השלם הוא אשר לא יקבל לא תוספות ולא חסרון, ותורתנו היא תמימה, ואם כן איך אומר על המשנה שהיא חסרה. ומצאתי בספר שארית יוסף (נתיב המשנה, כלל ה), שכתב בשם הר"ר מתתיה הצרפתי, שכשאומר הגמרא חסורי מחסרא, שאין שם שום חסרון בפועל, כי איך נאמר שהתנא חסר, והאומר שהמשנה חסרה אחד מסמניה חייב. אבל ראוי שנאמר שרבי סידר המשנה דרך קצרה, ובאותן תיבות שבמשנה די להבין כוונת התנא, והוא לא בא לבונן האבנים, ולעולם אותו חסרון שאומר חסורי מחסרא בכח לשון המשנה עומד רוח אלהים עמה לא חסרה דבר, והחסרון הוא בחיקנו ודעתנו, עכ"ל. ועל זה נאמר (דברים לב, מז) 'כי לא דבר רק הוא מכם'. ופירשו רבותינו ז"ל (ירושלמי פאה פ"א ה"א) לא דבר רק, ואם הוא רק, הוא מכם. וכדמות זה מצאתי בספר הבטחון של הרמב"ן ז"ל (האמונה והבטחון פ"ט), שכתב וזה לשונו, יש פסוקים הרבה שאנו צריכים להוסיף בהן תיבה אחת או שתיים כדי להבין פשוטו, ולא מפני חסרון המקרא אלא מפני חסרוננו, שאין אנו מבינים לשון קודש אלא בענין שידמה ללשון שאנו שוקעים בו בגלות בעונותינו, עכ"ל.

ולכאורה דברי תוספות מנגדים זה, בפרק הזורק (שבת דף קב א) אמר רב אשי חסורי מחסרא כו', וכתבו התוספות (שם ד"ה רב אשי) אין זה חסרון ממש, שהמשנה כמות שהיא שנויה יש לפרש כן, אלא כדי לפרשה קאמר בלשון חסורי מחסרא, עד כאן. הרי שמשמע מדברי התוספות, דבעלמא כשאומר חסורי מחסרא, רצה לומר חסר ממש. אמנם כי דייקת שפיר לאו הכי הוא, אלא כוונתם הוא דאפילו לפי שכל הבנתנו היא מובנת כמות שהיא, ואין אנחנו צריכין לפרש אותה כאילו היתה חסרה, ולא היה לו

לתלמודא לומר שם בלשון חסורי מחסרא, אלא היה לו לומר 'הכי קאמר'. וזהו החילוק שבין 'הכי קאמר' לבין 'חסורי מחסרא'. כי כשאומר הכי קאמר עושה פירוש על המשנה כמות שהיא, ואף שהפירוש הוא רחוק, מכל מקום מובנת להתרצן כמות שהיא, אבל כשאומר חסורי מחסרא, אז אומר התרצן פירוש המשנה נעלם ממני לפרש אותה כמות שהיא שנויה, ובודאי אין לפרשה בענין אחר אלא כאילו היא חסרה, והיתה נשנית בזה הלשון, וכך היא כוונת המשנה, והחסרון בכח לשון המשנה עומד, ונעלם ממנו איך עומד בכח הלשון, אבל מכל מקום האמת הוא שכוונת המשנה היא כאילו היו אלו התיבות נכתבות בה.

וזו ענין שאינו אומר התלמוד חסורי מחסרא אלא להוסיף, אבל להחליף דבר והפוכו לא. כדמוכח בפרק קמא דכתובות (יב א), גבי ברייתא דכל שלא נהג כמנהג זה אינו יכול לטעון טענת בתולים, ואמר אביי תני כל שנהג, ואמר ליה רבא והא כל שלא נהג קתני. ולפי מה שכתבתי ניחא, לפי שחסרון דברים עומד בכח לשון התנא, אבל דבר והפוכו מסתמא אינו עומד בלשון התנא. אבל הליכות עולם (שער ב' פ"ב אות יד) כתב על זה, להחליף דבר והפוכו לא, והטעם [משום] שאדם טועה בגירסא לחסר [דבר] על ידי שכחה, אבל להחליף דבר והפוכו לא, וכן פירש רש"י פרק קמא דסנהדרין (י ב ד"ה והא עבור קתני), עכ"ל.

הרי משמע מדבריו דחסורי מחסרא הוא חסר ממש, ושכח התנא אלו דברים. וכן נראה מדברי מהר"י קארו בכללי תלמוד שלו (בהליכות עולם שם), וזה לשונו: ויש לתמוה למה היה חסרון במשנה שהוצרך לומר בקצת מקומות חסורי מחסרא והכי קתני, ולמה לא שנאה כתקנה. ונראה לי שהטעם מפני (שכששנו) [שכשהיו] שונים על פה גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות, ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים על דרך 'משנה לא זזה ממקומה' (יבמות ל א), וסמך על המעיין שיבין החסרון ויגיה. וכן כתבו התוספות ז"ל בפרק קמא דנזיר דף י' (א ד"ה מי קתני), דדוקא היכא דמוכח החסרון יש כח להוסיף על לשון המשנה, עכ"ל (מהר"י קארו).

אמנם מה שנראה בעיני כתבתי. ומה שכתבו התוספות יש כח להוסיף על לשון המשנה, אינם רוצים לומר הוספה בפועל אלא בכח. כלומר, לפרש אותה כאילו היו בה אלו דברים הנוספים. גם מה שכתב הליכות העולם, שאדם טועה בגירסא לחסר ע"י שכחה כו', הלשון לאו דוקא. אלא הכוונה במה שדרכן של בני אדם לטעות ולשכוח בעל פה בגירסא, זה דרכו של תנא לכלול זה בתוך מליצת לשונו, והדבר זה עומד בתוך דבריו רק שנעלם ממנו, אבל להחליף דבר והפוכו לא. ומזה יובן טעם אין אומרים חסורי מחסרא בראש המשנה. וכתב הר"ן בריש נדרים (ב ב ד"ה פתח בכנויין), לפי שאין אדם שוכח ומחסר בריש דבריו. כלומר, כל מה שאין דרכן של בני אדם לשכוח

אין דרך התנא לכלול זה ולרמז במליצת דבריו, כי כל מה שדרך לשכוח הוא מילתא זוטרתית, ויכול התנא לכלול זה במליצת דבריו, וקל להבין. ולפעמים דרך לשכוח אפילו להחליף בין הן ללאו, דהיינו לשכוח תיבת לא, ואז הוא דבר והפוכו. אבל אין דרך לשכוח ולהוסיף תיבה להיות הענין בהיפוך. לכך לא מצינו חסורי מחסרא בדבר והיפוכו, דהיינו לשנות מלאו להן, כמו שהבאתי לעיל (אות רז), והא כל שלא נהג קתני (כתובות יב א). אבל לשנות מהן ללאו, הדרך הוא לשכוח ולהשמיט תיבה. ובזה ניחא הא דאיתא בפרק קמא דנזיר (י א), תנן, [אמר] אמרה פרה [זו] הריני נזירה אם עומדת אני, ומוקי לה רבא, דאמר הריני נזיר אם לא עמדה כו'. ולכאורה קשה, דהא אמרינן דלהחליף דבר והפוכו לא. אלא יש חלוק בין השמטת תיבה להוספת תיבה, דהשמטת תיבה דרכן של בני אדם להשמיט, אבל לא להוסיף. וכבר כתבתי (אות רח) כל מה שהוא דרכן של בני אדם, דרכו של התנא להבליע במליצת לשונו. רק שהמליצה נעלם ממנו, ואנו מתרצים כאילו היה מחסרה.

3. דרכי התלמוד (מוהר"י קנפאנטון סי' יד)

"כי חסורי מחסרא הוא כאשר חסר מהמאמר אותו העניין לגמרי שאינו לא בכח ולא בפועל, אמנם הכי קאמר הוא שחסר משם אותו ענין, שאינו בפועל אבל הוא בכח אותו לשון ואם הוא בדוחק".

4. החיד"א ביעיר אוזן (מערכת מ' אות לט) כתב שמדברי ספר הפליאה נלמד שבכוונת מכוון קיצר רבינו הקדוש את המשניות שסידרו ב"ה וב"ש או הלל הזקן "וברוח בינתו כלכל דבריו שיובנו למבינים".

5. בהקדמה לפאת השלחן כתב על הגר"א: "שהיה יודע כל חיסורי מחסרא שבתלמוד בשיטותיו שלא חסרה כלל בסדר שסידר רבינו הקדוש, רק דרבי ס"ל כחד תנא דאליביה סתמא ולא חסר כלל אליביה וגמרא ס"ל כאידך תנא. והיה דורש על פסוק 'חמוקי ירכיך', ר"ת חסורי מחסרא והכי קתני, ירכיך, מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר שנסתרים גדולת דרכי התורה שבעל פה" (לשון העיטור סופרים על ספר הכריתות).

6. תפארת ישראל (ערכין פ"ד משנה א בבוועז)

וכ"כ קשה לי בכל דוכתא דקתני חסורי מחסרא וה"ק, א"כ למה לא הגיהו המשנה? ולמה באמת הוה נקט תנא לישנא קטיעה? ואם שיש לומר שגם כאשר באמת חסורי מחסרא יש כוונה בהעניין באופן אחר, עכ"פ לאו בכל דוכתא נוכל לתרץ כן. ולולא מסתפינא היה נ"ל על פי מ"ש התוס' שלהי מגילה (לב א) על השונה בלא זימרא, וכ"כ

אמרינן (ביצה כד א) גמרא גמור זמורתא תהא, שהיו להן זמירות מיוחדין לכל משנה ומשנה. ולפע"ד היה זה כדי לחזק המשנה בכח הזכרון, מדהיו שונין המשניות על פה אפילו בימי רבי (כרש"י ב"מ לג א). ועל ידי הניגון נזכר היטב לישנא דמתני', באשר היה הזמר מסודר לפי המלות והבבות שבמשנה. ולכן כמה פעמים בחר התנא ג"כ במלה זאת ולפעמים באחר, הכל כפי הנאות לקול השיר המיוחד להמשנה. ומה"ט לפעמים נשנה בבא שנראית יתירה במשנה זו ואצ"ל זו, אבל היה כדי לשקול בבות המשנה כפי הבבות שבפרקי השיר. ומה"ט אף שהיה חסורי מחסרא הניחוחה כן, מדמובן ממילא דאל"כ יהיה מעשה לסתור, ואם היו מבלבלים המלות יתבלבל השיר המיוחד לה ויבתבלבל הזכרון, ותשתכח המשנה ח"ו, ובדבר זה יתורץ כמה קושיות ודקדוקים. ושמור זה, דאם גם ברוב פעמים מונחים פנינים יקרים בשינוי לשון התנא, עכ"פ במקום דלא ידענו טעם אחר נסתפק את עצמנו בטעם זה, שהוא ג"כ אמיתי בעצמו.